

А.П. Каніщенко

Лекційно-практичний курс
з дисципліни
«ТЕХНОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ ГАЛУЗІ
«Мова і література»

*Рекомендовано Радою інституту педагогіки і психології
НПУ ім. М. Драгоманова*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 371.32

ББК 74.26

К 19

Рецензенти:

Семеренко Г.В., кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри мов та методики їх викладання в початковій школі НПУ імені М.П. Драгоманова
Руснак І.С., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

*Рекомендовано Радою інституту педагогіки і психології
НПУ імені М.П. Драгоманова
(протокол № 2 від 30 жовтня 2013 року)*

Каніщенко А.П.

К 19 Лекційно-практичний курс з дисципліни «Технології вивчення галузі «Мова і література» / А.П. Каніщенко. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 160 с.

ISBN 978-966-10-4077-8

У посібнику подано розгорнуті лекції з дисципліни «Технології вивчення галузі «Мова і література». Окрім теоретичного матеріалу про інноваційні педагогічні технології пропонуються також орієнтовні плани-конспекти та зразки уроків.

Для викладачів та студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК 371.32

ББК 74.26

Навчальне видання

КАНИЩЕНКО Антоніна Пантелеймонівна

**Лекційно-практичний курс
з дисципліни «Технології вивчення галузі
«Мова і література»**

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Оксана Базан*

Обкладинка *Володимира Басалиги*

Комп'ютерна верстка *Тетяни Дячук*

Технічний редактор *Оксана Чучук*

Підписано до друку 30.06.2014. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Pragmatica.
Умовн. друк. арк. 9,30. Умовн. фарбо-відб. 9,30.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48

office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-4077-8

© Навчальна книга — Богдан, 2015

ПЕРЕДМОВА

Формування готовності майбутнього вчителя початкової ланки освіти до роботи з молодшими школярами — процес складний і довготривалий.

Школа чекає вчителя, який міг би не лише вивчати програмний матеріал з дітьми шляхом опрацювання змісту навчання, закладеного в підручниках. Школі сьогодення потрібен фахівець початкової ланки освіти, який зміг би спілкуватися з учнями у процесі навчання, спільно діяти з ними на уроці, вести діалог, керувати груповою формою роботи. Такий учитель мусить бути озброєний знаннями інноваційних технологій, вміннями їх поєднувати з традиційними методами та прийомами навчання.

З орієнтацією на нову мету шкільної мовної освіти, на вимоги МОН України щодо підготовки кваліфікованого спеціаліста початкової школи виникла потреба підготувати новий курс «Технології вивчення галузі «Мова і література», у якому подаються лекційно-практичні матеріали інноваційних технологій: «Розвивального навчання», «Марії Монтессорі», «Кооперативного навчання», «Читання та письма для розвитку критичного мислення», «Чотирьох площин», «Ігрового навчання», «Методу проєктів», «Нетрадиційного навчання читання». Окрім теоретичного матеріалу інноваційних педагогічних технологій подаються матеріали «З досвіду роботи за технологіями» та орієнтовні плани-конспекти уроків мови та читання до кожної названої технології.

Лекційно-практичний курс пропонується як викладачам педагогічних ВНЗ, так і студентам стаціонарної та заочної форми навчання для озброєння себе знаннями, які вкрай необхідні для активізації розумової діяльності молодших школярів, для підтримки постійного пізнавального інтересу до навчальної діяльності, самостійного здобуття знань, удосконалення умінь переносити здобуті знання в нові умови, своєчасно виявляючи та розвиваючи потенційні можливості молодших школярів.

Лекція 1–2

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ САМОРОЗВИТКУ МАРІЇ МОНТЕССОРІ

План

1. Три провідних положення сутності педагогічної теорії Марії Монтессорі.
2. Розвиток мови за методом М. Монтессорі в ранньому дитинстві — це подальша успішна грамотність дитини (переклад матеріалу Ен Епштейн Т. Михальчук за редакцією О. Рубан).
  - 2.1. Розмова всюди, весь час, з усіма — основа розвитку мови кожної дитини.
  - 2.2. Робота з розвитку мови за системою М. Монтессорі для малої дитини, рання літературна діяльність.
  - 2.3. Мовні навчальні матеріали М. Монтессорі (металеві вкладки, літери з наждачного паперу, рухливий алфавіт).
3. Початкові поняття про читання за М. Монтессорі.
4. Поради вчителям і батькам.
5. Дванадцять пунктів методу наукової педагогіки Марії Монтессорі.
6. Заповіді Марії Монтессорі.
7. Урок у роботі за системою М. Монтессорі (за матеріалами статті О.В. Рубан, заступника директора Київської школи М. Монтессорі).

Практичне заняття 1.

Складання плану-конспекту уроку розвитку мовлення «Римування назв предметів».

Практичне заняття 2.

Складання плану-конспекту уроку розвитку мовлення за серією малюнків.

Понятійний апарат

Активна дисципліна — виховний принцип, далекий від сидіння за партами (абсолютна нерухомість 45 хв.).

Вільне виховання — виховання, яке базується на волі дитини (зменшує тягар соціальних кайданів).

Дисципліна в свободі — діти повинні володіти і керувати собою, дотримуватися життєвих правил.

Інтелектуальне виховання — полегшити, допомогти неусвідомленому розвитку особистості.

Монтессорі-матеріал — педагогічне середовище, яке спонукає дитину розвиватися через самодіяльність, що відповідає її індивідуальності.

Моторне виховання — виконання вправ для розвитку фізичних рухів і стимулювання розумової втоми.

Сенсорне виховання — виховання відчуттів для вміння виявляти і виправляти непомічені недоліки.

Література

1. Монтессорі М. Значение среды в воспитании // Частная школа. — 1995. — №4. — С. 122-127.
2. Городня О. Без покарань і заохочень вчать діти в єдиному навчальному закладі України — школі Монтессорі // Сім'я. — 1997. — С. 11-12.
3. Дичківська І. Через свободу і самостійність: розвиток індивідуальності дитини в теорії і практиці М. Монтессорі // Дошк. виховання. — 1995. — №9. — С. 86.
4. Корнетов Г. Метод Монтессорі // Частная школа. — 2005. — №4. — С. 117-121.
5. Стрюк К. Система Марії Монтессорі — нове чи старе? // Дошк. виховання. — 1996. — №3. — С. 10-11.
6. Михальчук Т. Філософський аспект гуманістичної педагогіки М. Монтессорі. — К.: Асоціація Монтессорі-вчителів України. Вісник, випуск 2, 1997.
7. Ен Епштейн. Розвиток мови за методом М. Монтессорі в ранньому дитинстві — подальша успішна грамотність дитини. — К.: АМБУ. Вісник, випуск 2, 1997 (переклад матеріалів здійснила Т. Михальчук за редакцією О. Рубан).

1. Три провідних положення сутності педагогічної теорії Марії Монтессорі.

Марія Монтессорі (1870 — 1952) — видатний італійський педагог, створила нову педагогіку, яка набула поширення в багатьох країнах світу, у тому числі і в Україні. Мету цієї педагогіки мож-

на сформулювати таким чином: *«Збудити в душі дитини людину, що дримає в ній»*. 45 років свого життя і діяльності присвятила М. Монтессорі організації Будинків дитини, пропаганді наукового підходу до суспільного виховання.

Три провідні положення характеризують суть педагогічної теорії М. Монтессорі:

1. *Виховання повинне бути вільне.*
2. *Виховання повинне бути індивідуальне.*
3. *Виховання повинне опиратися на дані спостереження за дитиною.*

Забезпечення цих чинників — найголовніша задача виховання дитини.

Опираючись на дані фізіології, антропометричні характеристики дітей від 3 до 7 років (вік, який М. Монтессорі визначає *«творчим»*, оскільки саме в цьому віці складаються і зміцнюються всі головні сили і функції організму), педагог ставить задачу знайти засоби, щоб полегшити дитині її складну внутрішню роботу психічного пристосування, духовного зростання.

Свій метод М. Монтессорі характеризує як «науковий... по своїй суті і по своїй меті; це подальший ступінь прогресу, вихід з області фізіології, спроба застосувати те, що зроблене гігієною в області фізичного розвитку, до розвитку психічного».

Техніка методу Марії Монтессорі витікає з природного фізіологічного та психічного розвитку дитини і *направлена на виховання м'язів і відчуттів та розвиток мови*. Ця тристороння задача розв'язувалася за допомогою створення в організованих Будинках дитини зовнішньої обстановки життя малечі та використання спеціально пристосованих дидактичних матеріалів.

Успіх методу М. Монтессорі забезпечується роллю тих людей, кому довірене керівництво розвитком дітей, тих, кого у цій системі називають керівницями, учительками, директрисами. Ці люди покликані керувати розвитком дитини, не роблячи на неї ніякого зовнішнього тиску. У книзі *«Метод наукової педагогіки, який був застосований до дитячого виховання в Будинках дитини»* М. Монтессорі підкреслює, що педагогічний метод спостереження *заснований на волі дитини*, яка може бути обмежена лише інтересами колективу. Звідси витікає висновок, що в дитині слід пригнічувати те, що може образити або нашкодити іншому, що носить характер грубих і неввічливих вчинків. Усі інші прояви,

в якій би формі вони не виражалися, повинні дозволятися і завжди поважатися.

Педагог в Будинках дитини Марії Монтессорі — *спостерігач і експериментатор*. Він фіксує всі зміни, які відбуваються у фізіологічному та психічному розвитку дітей, поволі направляє його, помічаючи паростки нового у їхньому житті, в потрібних випадках приходиться на допомогу.

Широке розповсюдження і застосування знаходить дидактичний матеріал М. Монтессорі, він стає учбовим матеріалом не тільки в роботі з дітьми, але й у підготовці вихователів на численних курсах, так званих «монтессорієвок».

Практика Будинків дитини М. Монтессорі розповсюджується не тільки в Європі, але і в США, Канаді, Індії, Японії, набуває міжнародного значення.

У Росії й Україні до 1917 року система М. Монтессорі також одержала визнання. Її досвід освітлювався в педагогічних журналах (Санкт-Петербурзького товариства сприяння первісному вихованню, Київського товариства народних дитячих садів), видавалися її книги, з практикою Будинків дитини знайомилися видатні діячі дошкільного виховання того часу (Н.Д. Лубенец, С.Ф. Русова та інші).

У роки становлення радянської школи та суспільного дошкільного виховання в Росії і Україні застосовувалася система М. Монтессорі, зокрема, поширена її *теорія вільного виховання*, збереглася практика підготовки педагогів по її методу. З початку 30-их років ідеї М. Монтессорі були піддані забуттю, піддавалися критиці, як «буржуазні, реакційні», несумісні з новою системою виховання. Належна оцінка і повернення знов до системи М. Монтессорі відбувається в 60-ті роки завдяки праці А.П. Усової «Сенсорне виховання дошкільників» (Москва, 1963), в якій ця система аналізується з позиції сучасної дошкільної педагогіки в аспекті сенсорного виховання.

Марія Монтессорі стверджувала, що підготовка викладача повинна йти пліч-о-пліч з перетворенням самої школи: підготувавши вчителів до спостереження і познайомивши їх з експериментальним методом, потрібно, щоб вони в школі могли спостерігати і проводити досліди. Тому основним в науковій педагогіці повинна бути свобода учня, яка давала б можливість безпосереднім проявам його особистості. Марія Монтессорі вважала: «Якщо нова

педагогіка повинна з'явитися в результаті вивчення особи дитини, то це вивчення вироблятиметься тільки таким способом, при якому воно полягатиме в спостереженні над вільною дитиною».

У наш час, коли формуються нові державні та суспільні структури, спрямовані на демократизацію і гуманізацію виховання й освіти, йде пошук нових шляхів організації педагогічного процесу в школі, відновлення забутих методів роботи з дітьми. Відповідно до закону про освіту, прийнятого у 1991 році, у якому передбачається альтернативні форми організації шкільної освіти, створюються нові типи шкільних навчальних закладів.

Цим пояснюється зростаючий інтерес до педагогічної системи М. Монтесорі, методам її роботи. Однак сучасний етап розвитку педагогіки і психології, зміни в житті суспільства початку ХХІ століття вимагають переосмислення деяких положень методу М. Монтесорі, їх адаптації до нових умов роботи шкіл.

2. Розвиток мови за методом М. Монтесорі в ранньому дитинстві — це подальша успішна грамотність дитини (переклад матеріалу Ен Епштейн Т. Михальчук за редакцією О. Рубан).

Розвиток мови дитини з раннього віку є стрижнем цілісної програми навчання за методом М. Монтесорі.

Вчителі та батьки часто розглядають діяльність дитини **на мовному рівні** (розмова, бесіда, розповідь, спілкування тощо) як основу мовного навчання. Звичайно, ці види мовної діяльності служать «позитивним фоном» і сприяють мовному розвитку дитини. Проте, за спостереженнями М. Монтесорі, **мовне навчання** відбувається **значно глибше під час життєвих взаємодій дитини в класі**.

Двадцять років тому, працюючи логопедом, *Ен Епштейн* помітила у малюків бажання розвинути мову. Рухаючись поступово від виправлення мовних дефектів до навчання з раннього дитинства за М. Монтесорі, вона мала можливість вивчати цю проблему і вже як методист Мерілендського університету випустила спеціальну освітню програму для дітей раннього віку.

2.1. Розмова всюди, весь час, з усіма — основа розвитку мови кожної дитини.

Ми знаємо, що розвиток мовних здібностей дитини починається з понять. Для немовляти ще не зрозумілий зміст спілкування в сім'ї, та його тональність маля уловлює одразу. Тобто діти слу-

хають і сприймають не тільки те, що говорять члени сім'ї, але й як це говорять.

Врівноважене оточення, відкрите, приязне, нехаотичне спілкування є найсприятливішим для вивчення мови дитиною. Тому ми маємо спілкуватися з малюками часто, з багатьох приводів. Малята вчать довіряти своєму оточенню, коли старші (родичі та інші дорослі) тримають і обіймають їх, звертаються до них з посмішкою та пестощами, тим самим підкріплюючи позитивне ставлення до спілкування. Коли мати чи батько заколисують немовля, яке плаче, і говорять спокійно: «Я знаю, ти засмучений. Тобі важко заснути», то невловимо, на перший погляд, закладають основи до розуміння дитиною цінності прохань і тверджень, вчать її вірити, що тато і мама можуть брати до уваги її проблеми, вислухати, забезпечити підтримку.

Пройдуть року, ця дитина може вступити до школи М. Монтессорі. Вона вже має послідовно-дійовий досвід спілкування, і її нові пізнання доводитимуть їй, що вона може вести діалог, що її зрозуміють. Водночас вона навчається бути вдячним слухачем або відповідачем відповідно до ситуації. Ці «умовності» спілкування є підґрунтям для успішного вивчення мови у класі.

Вчителі, батьки, науковці повинні вивчати процеси спілкування як основу для багатоаспектного розвитку мовних навичок та вмінь і відповідно ставитись до взаємин з малими дітьми, розвиваючи та розширюючи їх. У цьому контексті розмови з дітьми на ігровому майданчику, під час екскурсій, по дорозі до ванної кімнати тощо, а також у конфліктних ситуаціях можна розглядати як підґрунтя для розвитку їхніх мовних умінь і засіб формування довірливих стосунків між дітьми та вчителями. Класна ж робота на цій основі реалізує концепцію розвитку мови і розв'язує завдання навчити дітей вмінню багаторівневого спілкування: Дорослі — Діти; Батьки — Діти; Діти — Діти тощо.

2.2. Робота з розвитку мови за системою М. Монтессорі для малої дитини, рання літературна діяльність.

До діяльності, пов'язаної з раннім розвитком літературних вмінь, малих дітей часто схиляє середовище, в яке вони потрапляють в школі М. Монтессорі.

У 70–80-х роках ця діяльність трактувалась як «готовність до читання». Однак це визначення неточне, оскільки включає в себе

лише частину того, що є насправді. У школі Монтессорі дітям пропонується цілий комплекс видів діяльності, який створює сприятливі можливості для малих дітей розвиватися у всіх напрямках — від поповнення словникового запасу шляхом уміння уважно слухати звуки та уважно спостерігати, щоб виявити схожість і відмінність між предметами та зображеннями, до дійсно літературної творчості.

Малі діти захоплюються вправами у доборі пар предметів, з радістю вивчають назви речей домашнього вжитку, екзотичних овочів, фруктів, геометричних форм. Аудіозаписи дають їм можливість слухати звуки міста, домашнього господарства, саду, казки і пісні. Вчителям же тут необхідно дотримуватися «вибраної квати»: уважно стежити за реакціями дітей, щоб не вбити це бажання зайвими повторами.

Використовуючи принципи привабливості матеріалу, вчителі, в тому числі й за допомогою аудіо- та відеоматеріалу, забезпечують дітям можливість розширювати і поліпшувати мовні вміння, поповнювати власний словниковий запас, активізувати його використання.

«...Вся попередня освіта дитини — це підготовка до першої стадії обов'язкової культури: вміння читати, писати і рахувати».

З рукопису М. Монтессорі

2.3. Мовні навчальні матеріали М. Монтессорі (металеві вкладки, літери з наждачного паперу, рухливий алфавіт).

Доктор Марія Монтессорі для класу раннього дитинства (діти дошкільного віку) розробила власне тільки три «мовні» навчальні матеріали. Проте металеві вкладки, літери з наждачного паперу та рухливий алфавіт довели свою ефективність. Не випадково вихователі шкіл інших напрямів запозичили ці розробки і широко використовують їх для роботи з дітьми.

Металеві вкладки

Металеві вкладки, розроблені М. Монтессорі, забезпечують дітям привабливі та сприятливі можливості тренуватися у складних прийомах написання літер. Марія Монтессорі була здивована існуючою того часу практикою вимагати від дітей нудного написання рядок за рядком прямих і кривих ліній і розробила альтернативний підхід. Її висновок — копіювання певної геометричної

форми більш цікаве для дітей і забезпечує сприятливі можливості зменшити письмові перевірки.

У школі Монтесорі діти малюють за допомогою овалів, п'ятикутників, сегментів, трапецій. Коли вони вперше обводять геометричну фігуру, а потім, трохи змістивши її, роблять це ще й ще раз, вони тренують моторику своєї руки.

Часто педагогу ставили запитання: «Спрямовувати зараз зусилля дитини на управління рукою — це не дуже рано?», «Мабуть, треба навчити дітей спочатку читати, а потім писати?». На обидва запитання М. Монтесорі відповідала: «Ні». Діти, навіть найменші, прагнуть писати на будь-яких поверхнях (підлога, стільці, стіл). М. Монтесорі розглядала цей потяг не як погану поведінку, а як поведінку «письмову», пояснюючи її величезним інтересом дітей до письма, і, всупереч усталеній традиції вчити дітей читати перш, ніж писати, забезпечила цілеспрямовані сприятливі умови для реалізації «письмових» нахилів і можливостей малюків.

Літери з наждачного паперу та рухливий алфавіт

Помітивши, що малюки сприймають світ шляхом дотику, слухання та бачення, М. Монтесорі зробила висновок: тримаючи в руках літеру з наждачного паперу, слухаючи в той же час звук, позначений літерою, і дивлячись на зображення, дитина використовує одночасно не один, а **всі сенсорні можливості** свого організму для вивчення літери (зір, слух, дотик).

Коли діти навчились асоціювати звуки і зображення літер, М. Монтесорі знайшла ефективний метод навчити складати з цих літер слова. Вона зробила металеві вкладки (вони сприяють розвиткові управління м'язами) і літери з наждачного паперу, щоб асоціювати звуки і форми літер. На цій основі дитина, об'єднуючи свої сенсорні вміння і поняття, реалізує їх в цілих словах. Аби виключити «боротьбу» дітей з олівцем і папером, Монтесорі забезпечує їх комплектами вирізаних літер, що знаходяться у відділеннях коробки. Діти можуть підібрати окремі літери, щоб складати слова, які забажають.

Літери є багаторазовими, а алфавіт — «рухливим».

Чи читають діти, коли складають літери з рухливого алфавіту? Звичайно, вони повторюють їх, але без читання у повному розумінні цього слова (М. Монтесорі трактує **письмо** як **процес**

виявлення тільки власних думок, а читання — як більш ускладнений процес інтерпретації думок інших). Сучасні психологічні дослідження підтвердили всю важливість забезпечення дітей у ранньому віці сприятливими можливостями бачити і використовувати алфавіт. Набутий досвід потім допоможе їм і приведе до усвідомленого читання.

«Той, хто може скласти слово, коли воно диктується, і відразу думками охопити його повну будову,.. буде в змозі писати з того моменту, коли дізнається, які потрібні рухи для створення літер, і зможе тримати, майже мимовільно, письмові пристосування».

М. Монтессорі «Відкриття дитини»

3. Початкові поняття про читання за М. Монтессорі.

Сучасні класи Монтессорі спроектовані так, щоб сприяти можливостям дітей та допомогти їм, коли у них формуються початкові поняття про читання.

Виявлено, що вправи зі словами з трьох літер, їх римування (мак — рак), використання відповідних предметів для складання їхніх назв із літер рухливого алфавіту забезпечують потяг дитини до творчої діяльності та успішно орієнтують її на подальшу дослідницьку роботу з літерами. Малюки починають з «письма» (складання) слів, а пізніше виявляється, що вони можуть і прочитати їх. Часто діти отримують задоволення, коли «пишуть» ці слова послідовно і складають з них списки або навіть маленькі буклетики. Центром цієї діяльності є не читання слів, а їх побудова.

Доктор М. Монтессорі писала про можливість дуже простої діяльності, щоб допомогти дітям перейти до світу читання. Вона заохотила своїх вчителів зібрати колекцію маленьких цікавих предметів, підготувати смужки паперу і олівець. Після того, як дітей попросили назвати кожен предмет, вона записувала ці назви так, щоб малюки бачили. Потім біля відповідних предметів ставила папірці-назви і знову повторювала слова.

У сьогоdnішніх класах діти бачать, як вчитель пише, і слухають, як він вимовляє, створює слово. Потім вчитель запрошує дитину перемішати папірці. Кожен малюк по черзі бере папірець-квиточок, дивиться на нього, згадує слово і шукає відповідний предмет. Часто діти розпізнають початковий звук слова і використовують це вміння та загальну форму слова, коли його «розшифровують».